

Рогатинська Н. З.,доктор юридичних наук, професор,
в. о. завідувача кафедри,
професор кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету**Склярук К. І.,**студентка III курсу юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. У статті визначено сутність поняття потерпілого, обґрунтовано його зміст в кримінальному провадженні. Розглянуто теоретичні питання щодо додержання прав потерпілого у кримінальному провадженні. Проаналізовано особливості процесуального статусу потерпілого.

Розглянуто, що важливу роль в умовах розбудови правової держави відіграє проблема забезпечення прав та законних інтересів особи у кримінальному процесі, зокрема правовий аналіз забезпечення відшкодування завданих збитків, шкоди потерпілому (жертві злочину) у кримінальному процесі. Особа, яка потерпіла від кримінального правопорушення, безумовно, потребує реальної допомоги, дійового сприяння в захисті її прав, у тому числі й засобами державного впливу.

Аргументовано важливість у практиці досудового розслідування і судового провадження додержання прав потерпілого. Також у статті доведено, що процесуальний статус потерпілого в кримінальному провадженні є одним із найскладніших та найбільш дискусійних питань у кримінальному процесі. Встановлено, що законодавство України встановлює правила участі потерпілого в кримінальному провадженні, його права та обов'язки, а також визначає порядок залучення до нього близьких родичів та членів сім'ї потерпілого, регламентує перехід до них його процесуальних прав та обов'язків. Також слід звернути увагу на показання потерпілого у кримінальному провадженні, які у багатьох випадках мають вирішальне значення для доведення вини обвинуваченого, який заперечує причетність до інкримінованого злочину за відсутності інших свідків його вчинення. За таких умов проти слова обвинуваченого є слово потерпілого. У таких провадженнях показання потерпілого повинні оцінюватися з урахуванням інших здобутих у ході досудового розслідування і досліджених у судовому засіданні доказів – висновків експертиз, речових доказів, документів. Якщо показання потерпілого узгоджуються з іншими доказами, то стають прямим доказом вини обвинуваченого.

Зазначено, що прийняття КПК України 2012 р. внесло прогресивні зміни у правовий статус потерпілого, що певною мірою відповідає європейським правовим стандартам у сфері кримінального судочинства.

Ключові слова: потерпілий, кримінальне провадження, досудове розслідування, процесуальний статус потерпілого, представник, процесуальні права потерпілого.

Rohatynska N. Z., Skliaruk K. I. Peculiarities of the procedural status of the victim in criminal proceedings

Abstract. The article defines the essence of the concept of the victim, substantiates its content in criminal proceedings. Theoretical issues concerning the observance of the rights of the victim in criminal proceedings are considered. The peculiarities of the procedural status of the victim are analyzed.

It is considered that an important role in the rule of law is played by the problem of ensuring the rights and legitimate interests of the individual in criminal proceedings, including legal analysis of compensation for damages, damage to the victim (victim of crime) in criminal proceedings. A person who has suffered from a criminal offense, of course, needs real help, effective assistance in protecting his rights, including by means of state influence.

The importance of observance of the rights of the victim in the practice of pre-trial investigation and court proceedings is argued. The article also proves that the procedural status of the victim in criminal proceedings is one of the most difficult and controversial issues in criminal proceedings. It is established that the legislation of Ukraine establishes the rules of participation of the victim in criminal proceedings, his rights and responsibilities, as well as determines the procedure for involving close relatives and family members of the victim, as well as regulates the

transfer of his procedural rights and responsibilities. Attention should also be paid to the testimony of the victim in criminal proceedings, which in many cases is crucial for proving the guilt of an accused who denies involvement in the incriminated crime in the absence of other witnesses to its commission. Under such conditions, the word of the victim is against the word of the accused. In such proceedings, the testimony of the victim must be assessed in the light of other evidence obtained during the pre-trial investigation and examined at the hearing – the conclusions of examinations, physical evidence, documents. If the testimony of the victim agrees with other evidence, it becomes direct evidence of the guilt of the accused.

It is noted that the adoption of the CPC of Ukraine in 2012 made progressive changes in the legal status of the victim, which to some extent meets European legal standards in the field of criminal justice.

Key words: *victim, criminal proceedings, pretrial investigation procedural status of the victim, representative, procedural rights of the victim.*

Постановка проблеми. В умовах розбудови правової держави основним завданням є забезпечення прав та законних інтересів особи у кримінальному провадженні, а також відшкодування завданих збитків, шкоди потерпілому. Особа, яка потерпіла від кримінального правопорушення, безумовно, потребує реальної допомоги, дійового сприяння в захисті її прав, у тому числі й засобами державного впливу.

Питання визначення процесуального статусу потерпілого у кримінальному процесі досить часто виникає, в тому числі, й при розгляді низки процесуальних клопотань і заяв та інших процесуальних моментів. Так, проблема існує у зв'язку з різним тлумаченням суддями обсягу повноважень потерпілого та його можливості повноцінно брати участь у досудовому розслідуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні досліджувалось таким видатними науковцями, Лобойко Л. М., Кучинська О. П., Гарбовський Л.А., Дідківська Г. В., Аленін Ю. П., Абламський С. Є., Цвігун Т. У., Шибіко В. П. та інші.

Метою статті є дослідження питання правового статусу потерпілого та його місце в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливого значення в кримінальному провадженні набуває забезпечення прав людини (гарантування їх здійснення, охорони та захист), якій притаманні суворі процесуальні форми, велика кількість обмежень і заборон, а також постійні втручання з боку уповноважених суб'єктів. За ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод

і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [5]. Реалізувати такі завдання можна лише в тому випадку, якщо сторони та інші учасники кримінального провадження мають необхідні процесуальні права, а також добросовісно ними користуються.

Згідно з ч. 1 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України, потерпілим у кримінальному провадженні в Україні вважається фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [3].

Законодавство України передбачає те, що потерпілий має право на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення та визнання його потерпілим. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого. Особа, визнана потерпілою від злочину, має право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати [6, с. 183].

Отож, поки від особи, якій завдано моральної, майнової або фізичної шкоди, не надійшла заява або не надана вказана письмова згода, вона не є потерпілою. Тому, вона не набуває

прав потерпілого [8, с. 38]. Однак, якщо особа не подавала заяви й була визнана потерпілим слідчим, прокурором або суддею, права та обов'язки потерпілого виникають лише з моменту надання згоди на таке визнання. Особа, якій завдано моральної шкоди як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства, не може бути визнана потерпілим.

Відповідно, права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілий, згідно кримінального процесуального законодавства України, має право бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом. Потерпілому має вручатися пам'ятка про усі права та обов'язки. Пам'ятка вручається особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення. Потерпіла особа має знати сутність підозри чи обвинувачення щодо неї, бути повідомленою про обрання, зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження, а також про закінчення досудового розслідування [4, с. 57].

Законодавство надає потерпілому певні процесуальні права з метою забезпечення його безпосередньої участі в розгляді судом кримінальної справи. Відповідно до ст. 240 КПК суд повинен повідомляти потерпілого про день попереднього розгляду справи. Однак на практиці ця вимога закону часто не виконується, що призводить до судових помилок. На зазначеній стадії процесу судді не завжди перевіряють, чи визнали органи досудового слідства потерпілими осіб, яким заподіяно шкоду злочинном, і самі іноді своєчасно цього не роблять.

На нашу думку, недостатньо врегульованими на рівні кримінального процесуального законодавства в Україні залишається і питання щодо забезпечення права на захист потерпілого. Про це, зокрема, свідчить зміст ст. 20 КПК України, яка гарантує право на захист тільки підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалі-

зовувати інші процесуальні права, передбачені вищезазначеним Кодексом. Крім цього, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ч. 2 ст. 20) [5].

Відповідно до положень КПК України, потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства. За наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної у частині 1 статті 55 КПК України, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді [5].

Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, положення частин 1-3 статті 55 КПК України поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб.

Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможливував подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого [6, с. 858].

Окрім того, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Юридична особа, якій заподіяно шкоду злочинном, у кримінальному провадженні має право пред'явити лише цивільний позов про її відшкодування, що аж ніяк не рівнозначно визнанню потерпілим із наданням відповідного правового статусу. Права потерпілого є значно ширші від

прав цивільного позивача, який має лише право на пред'явлення цивільного позову. У чинному кримінальному процесуальному законодавстві в разі заподіяння злочином шкоди більш захищеною є особа фізична, ніж юридична, оскільки, пред'явивши цивільний позов, вона користується подвійним правовим статусом потерпілого й цивільного позивача, а юридична за аналогічних умов – лише правовим статусом цивільного позивача, обсяг прав якого є значно вужчим, ніж права потерпілого [11, с. 154].

Під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має такі права: бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; брати участь у судовому провадженні; брати участь у безпосередній перевірці доказів; підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; знайомитися з судовими рішеннями, журналом с судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді; оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому цим КПК України [10, с. 76].

Окрім того, як зазначає кримінальний процесуальний закон, потерпілий зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю [3, с. 52].

Як зазначається у статті 225 КПК України можливий допит потерпілого під час досудового розслідування та в судовому засіданні. Так, у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я потерпілого, тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити допит в суді або

вплинути на повноту чи достовірність показів, сторона має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду [1, с. 112].

Важливо, що на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження [9, с. 95].

Слід зазначити, що однією із форм реалізації та захисту прав та законних інтересів потерпілого є участь захисника у кримінальному провадженні, яке має важливе значення, отримання належної правової допомоги, проведення юридичного аналізу ситуації та встановлення позиції клієнта для досягнення результату.

Стаття 58 КПК України визначає, що потерпілого в кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

У випадку, якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник [2, с. 218].

Як свідчить, аналіз адвокатської діяльності щодо представництва потерпілих у кримінальних провадженнях свідчить, що досить часто мають місце випадки, коли сторона обвинувачення (слідчий та прокурор) з певних причин не зацікавлені у виконанні завдань кримінального провадження та фактично саботують проведення досудового розслідування, що має наслідком порушення прав та законних інтересів потер-

пілого. За таких обставин потерпілий потребує надання достатнього обсягу процесуальних прав, які би створили йому належні правові можливості для формування та обстоювання власної правової позиції у кримінальному провадженні.

Новелою КПК України щодо застосування терміну «потерпілий» стало виокремлення юридичної особи у випадку завдання їй майнової шкоди, яка є досить суперечливою категорією, так як чимало вчених є прихильниками того, що потерпілим у кримінальному процесуальному значенні може бути виключно фізична особа, яка є безпосередньо жертвою кримінального правопорушення, права й охоронювані інтереси якої були порушені або поставлені

під загрозу вчиненим проти неї діям, передбаченим законодавством про кримінальну відповідальність [7, с. 206].

Висновки. Процесуальний статус потерпілого в кримінальному провадженні є одним із важливих та найбільш дискусійних питань у кримінальному провадженні. Оскільки для потерпілого від кримінального правопорушення важливими є його захист прав та законних інтересів та реальність та обсяги відшкодування такої шкоди, при цьому обидва критерії прямо залежать від ефективності та своєчасності спрямованих на забезпечення такого відшкодування дій органів досудового розслідування та оперативних підрозділів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аленін Ю. П. Потерпілий у кримінальному провадженні: деякі питання. Ю.П. Аленін, І.В. Гловюк. *Право України*. 2013. № 11. С. 112-119.
2. Гарбовський Л. А. Процесуальні гарантії захисту прав потерпілого у кримінальному процесі України. Л. А. Гарбовський. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2014. № 2 (53). С. 210-227.
3. Гарбовський Л. А., Дідківська Г. В., Топчій В.В. Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі України: [монографія] Гарбовський Л.А., Дідківська Г. В., Топчій В.В. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 152 с.
4. Кримінальне процесуальне право України : [навчальний посібник]. За редакцією професорів В. Г. Гончаренка та В. А. Колесника. К.: Юстиніан, 2014. 576 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.08.2018).
6. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія. За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с.
7. Сіренко О. В. Проблеми процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. О. В. Сіренко, О. О. Мазурець. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 18. С. 204-211.
8. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні: дис. канд. юр. наук 12.00.09 кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2018. 239 с.
9. Парфило О. Примирення винного з потерпілим – компроміс у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 5. С. 94-98.
10. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. В.М.Тертишник. К.: Алерта, 2014. 768 с.
11. Цвігун Т. У. Потерпілий у кримінальному провадженні за новим КПК. Т.У. Цвігун. Кримінальне провадження: інновації процесуальної теорії та кримінальної практики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Сімферополь, Алушта, 18-19 квіт. 2013 р.). Сімферополь : ДІАЙП, 2013. С. 154.